

ІСТОРІЯ КНИЖКОВИХ КОЛЕКЦІЙ ТА ЗІБРАНЬ

УДК 021(477)«17»:002:52(093)

*В. Ю. Соколов,
кандидат історичних наук
Національна парламентська бібліотека України*

ВИДАННЯ ТА РУКОПИСИ З АСТРОНОМІЇ В КНИЖКОВИХ ЗІБРАННЯХ В УКРАЇНІ У XVIII ст.

Проаналізовано місце видань та рукописів з астрономії серед інших книг природничо-наукової тематики у фондах бібліотек навчальних закладів, монастирів, а також у приватних книжкових зібраннях представників різних прошарків населення в Україні у XVIII ст. Охарактеризовано джерела комплектування книжкових фондів бібліотек та шляхи поширення книг досліджуваної тематики. З'ясовано значення книг з астрономії в поширенні наукових знань та просвітництва.

Ключові слова: історія книги, природничо-наукова книга, видання з астрономії, історія бібліотек, популяризація знань, XVIII століття, Україна.

Історія книжкової культури XVIII ст. є складовою частиною історії культури, а книга – важливим показником, що відображає рівень духовного розвитку різних верств суспільства (книга трактується в широкому розумінні, що включає всі види друкованої продукції). Розвиток книги природничо-наукової тематики характеризується не тільки процесами її створення та друкування, а й сферою функціонування в суспільстві, однією зі сторін якого є її розповсюдження в фондах бібліотек різних видів та у книжкових зібраннях різноманітних прошарків населення.

Однією з особливостей вивчення природничо-наукової книги, зокрема з астрономії, є те, що вона виступає одночасно об'єктом вивчення як історії науки, так і історії книжкової культури. Дослідження історії природничо-наукової книги відбувається на стику історії науки та історії книги. Як зазначав видатний математик і книгознавець академік О. Маркушевич (1908–1979), якщо для історика науки при вивченні наукової книги головними є наукові ідеї і методи дослідження вчених, зафіксовані в їхніх працях, то для історика книги – визначення її місця та ролі серед інших книг різного призначення (навчальних, літературно-художніх тощо)

в певних сферах її функціонування, а питання про її зміст посідає вже друге місце. У XVIII ст. книга та наука були між собою тісно пов'язані: більшість прогресивних діячів розуміли важливу роль поширення наукових знань, розповсюдження книг і надавали великого значення діяльності бібліотек. При великих бібліотеках у XVIII ст. власники книгозбірень чи певні установи іноді створювали своєрідні літературно-наукові гуртки та науково-просвітницькі осередки. У представників верхівки суспільства в епоху Просвітництва створення бібліотек, збільшення їхніх фондів, комплектування сучасними для того часу природничо-науковими виданнями, зокрема з астрономії, ставало своєрідною модою, що в той період було дійсно пов'язано зі справжнім потягом до знань. Астрономія здавна була у фарватері розвитку європейської науки та справляла значний вплив на зміну світогляду людей. До того ж, поширення знань з астрономії засобами друкованої книги завдяки швидкому розповсюдженню книгодрукування у XVIII ст. сприяло закладенню тієї основи, на якій здійснювалися певні світоглядні зміни, характерні для формування європейської ментальності та методологічних принципів науки Нового часу. Отже, важливою стороною взаємодії природничо-наукової книги з суспільством було те, що вона сприяла збагаченню духовного життя та впливала на світогляд людини, оскільки була одним із чинників культурно-просвітницьких рухів. Роль книг з астрономії у формуванні духовної культури у XVIII ст. в Україні значно посилилась із збільшенням і розповсюдженням книжкової продукції. Книги були однією з тих ланок, через які привносилися нові інтелектуально-культурні течії з провідних країн Західної Європи.

Проблеми розповсюдження та функціонування книг з астрономії в Україні у XVIII ст. ще не отримали свого всебічного вивчення. В окремих працях фахівців дослідження книг з астрономії та їхнє поширення в книжкових фондах бібліотек в Україні в зазначений період фрагментарно проводилося в межах побічних книгознавчих та бібліотекознавчих наукових розробок, здебільшого при характеристиці фондів певних книгозбірень. Окремі відомості, що торкаються теми запропонованої статті, знаходимо в збірнику наукових праць «Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні» (Львів, 2014), публікація якого стала знаменною подією в презентації наукознавчих, книгознавчих та культурологічних досліджень з історії астрономії в Україні (зокрема праці Г. Андрусенко, Я. Матвіїшина та ін.). Поодинокі дані із запропонованої тематики було виявлено у працях С. Булатової, П. Зленка, Е. Ружицького, І. Ціборовської-Римарович та ін. Загалом на сьогодні у вітчизняній науці залишається ще недостатньо розкритим питання про значення книг з астрономії в поширенні наукових знань в Україні у XVIII ст., визначення їхнього місця в книжкових зібраннях

представників різних прошарків населення, у фондах бібліотек навчальних закладів і монастирів та вивчення особливостей їхнього функціонування в суспільстві України даного століття. *Метою* запропонованої статті є виявлення та історико-книгознавча характеристика видань та рукописів, що за своїм функціональним призначенням поширювали наукові знання з астрономії в Україні у XVIII ст., вивчення їхнього місця у фондах книжкових зібрань, а також дослідження шляхів комплектування та розповсюдження.

На Лівобережній Україні протягом XVIII ст. одним з найважливіших центрів наукової думки, просвітництва та поширення наукових знань була Києво-Могилянська академія (до 1701 р. – колегіум). Відомо, що ще в XVII ст. діячі Києво-Могилянської академії були провідниками наукових знань з астрономії в навчальних закладах і установах не тільки на території України, а й далеко поза її межами. Так, наприклад, ще в 1655–1657 рр. у Москві кийські вчені Єпіфаній Славинецький і Арсеній Корецький-Сатановський зробили переклад з латинської мови праці Йогана Блеу «Огляд всього світу» (або – «Космографія» – «Theatrum orbis terrarum») (Амстердам, 1645), що називався «Зерцало всея вселення або Атлас новий», де вперше в Росії описувалася система будови світу Миколая Коперника [37, с. 117]. Ця праця відіграла значну роль у поширенні ідей геліоцентризму в Україні. Дещо пізніше був зроблений переклад праці Яна Гевелія «Селенографія або опис Місяця» («Selenografia sive Lunae descriptio»), надрукованої в 1647 р. В Києво-Могилянському колегіумі в середині XVII ст. почав зростати інтерес до досягнень західноєвропейської науки, і викладачі часто робили рукописні переклади наукових праць, зокрема й з астрономії. Звичайно, зацікавленість астрономією не могла оминати ідеї Коперника, основна праця якого «Про обертання небесних сфер» («De Revolutionibus Orbium Coelestium») була надрукована в 1543 р., а в 1616 р. вже опинилася серед заборонених католицькою церквою книг. Відомості про геліоцентричну систему світу іноді викладались у братських школах та інших навчальних закладах України. Наприклад, учення Коперника згадувалося в курсі філософії, що називався «Трактат про всю філософію» («Opus totius philosophiae»), в розділі з фізики, який читав Інокентій Гізель у 1645–1647 рр. у Києво-Могилянському колегіумі, де він тільки знайомив слухачів з поглядами Коперника і не давав їм критичної оцінки, тому що для Гізеля вони були ще неприйнятними. Окрім того, в своїх лекціях, де курсові фізики було відведено 337 сторінок із 699, І. Гізель пояснював різні астрономічні явища (природу затемнень, відображення світла Сонця планетами тощо) та здійснив спробу сформулювати закон про збереження енергії [25, с. 116]. Курси з натурфілософії (фізики), де, як правило, були присутні відомості з астрономії,

в багатьох викладачів Києво-Могилянського колегіуму були основними за змістом та найбільшими за обсягом. Наприклад, у курсі філософії Йосафа Кроковського 1686–1687 рр. розділ з фізики займав більше половини всього навчального курсу [10, с. 67]. Відомості про систему Коперника подавали також такі викладачі Києво-Могилянського колегіуму, як С. Клешанський (у курсі фізики 1679–1680 рр.), І. Поповський (у курсі філософії 1699 р.), Ст. Яворський, Ф. Прокопович та багато інших. Майже з 200 курсів фізики, що збереглися до нашого часу, у 18-ти є відомості про вчення М. Коперника, часто з таблицями і малюнками [25, с. 116]. Проте більшість викладачів ще не сприймала його системи будови світу і стояла на принципах геоцентризму. Однак у деяких лекційних курсах можна знайти критичні зауваження щодо позитивних чи негативних сторін ідей Коперника. Наприклад, Стефан Яворський у своїй праці «Філософські змагання» («*Agonium philosophicum*») (1691–1693), що була написана латинською мовою і де автор тлумачив явища природи ще з точки зору «природничої магії», що було характерним для науки періоду Відродження, також не приймав геліоцентричної системи Коперника в цілому, втім подавав аргументи, які свідчили не тільки проти цієї системи, а й на її користь [11, с. 86]. За змістом «Філософських змагань» дізнаємося, що автор був добре обізнаний з працями Галілея і схвалював дослідження планет з допомогою телескопа. Цікаво, що він прихильно ставився до пошуків золота алхіміками та до створення вічного двигуна. Певну перевагу С. Яворський надавав астрології. Розділ про зірки в його праці мав назву «Астрологія», оскільки в той час відомості з астрономії часто відносили до астрології. Вчений-викладач вважав, що, вивчаючи стан зірок і планет, можна передбачити явища природи на Землі, і що вони пов'язані з долями людей [54, с. 33–34]. У XVII–XVIII ст. раціональне обмірковування явищ природи та тлумачення досягнень природничих наук відбувалося одночасно з розвитком астрології, знахарства, алхімії, магії.

Слід зазначити також, що автором першої надрукованої слов'янською мовою зоряної карти був вихованець Києво-Могилянського колегіуму І. Копієвський, який опублікував її в 1699 р. в Амстердамі з великим додатком (41 сторінка) відомостей з астрономії. До нашого часу збереглося чотири примірники зазначеної карти [24, с. 148]. І. Копієвський у власній друкарні за період 1699–1709 рр. опублікував приблизно 20 праць з гуманітарних, природничо-наукових і технічних наук, зокрема «Книгу учашую морського плавання...» Авраама де Графа (Амстердам, 1701), де також містяться відомості з астрономії.

На початку XVIII ст. видатний український учений, церковний та громадський діяч Феофан Прокопович (1681–1736), який у 1704–1715 рр.

викладав у Києво-Могилянській академії, проводив багато експериментів і спостережень, використовуючи в дослідженнях мікроскоп, телескоп, армілярні сфери та інші прилади [26, с. 43]. У трактаті «Натурфілософія, або Фізика» («*Philosophia naturalis, sive Phisica*») Ф. Прокопович, спираючись на нові для того часу досягнення західноєвропейської науки, зокрема в галузі астрономії, детально розглянув розвиток геліоцентричних поглядів у працях Джордано Бруно, Галілео Галілея, Христіана Гюйгенса, Атанасіуса Кірхера, Йогана Кеплера, Рене Декарта [36, с. 287–290]. Зокрема, Прокопович неодноразово робив посилання на праці з фізики та математики А. Кірхера (1601–1680), з поглядами якого вчений погоджувався щодо будови Сонця, але критикував за ідею про неможливість існування інших світів [17, с. 113]. У своєму трактаті з фізики, що був частиною лекційного курсу, Ф. Прокопович намагався розкрити всі позитивні ідеї вчення Коперника [19, с. 12; 22, с. 570–571].

Багатою на природничо-наукову літературу, зокрема з астрономії, була бібліотека Феофана Прокоповича. Про кількість її книг існують різні відомості. Так, на думку В. С. Іконнікова, вона нараховувала 4000 книг [13, с. 1088]. Деякі дослідники вважають, що вона сягала 30000 т. [47, с. 789]. Саме такої кількості томів у бібліотеці Прокоповича, здається, притримується Я. Матвіїшин у статті «Теофан Прокопович і астрономія», проте в статті «Ідеї Коперника в Україні» він пише, що бібліотека вченого-просвітника налічувала понад 3000 т. [22, с. 555; 20, с. 403]. Кількість книжкового фонду книгозбірні у 30000 тт. досить сумнівна, тому що в листі 1723 р., за 13 років до своєї смерті, Прокопович писав, що на книги він витратив близько 1600 крб., що відповідало вартості приблизно 2000 видань того часу [52, с. 144]. До того ж, у листі до генерального підскарбія Я. Марковича 1720 р. Прокопович писав, що Петро I подарував йому 2500 книг і його книгозбірня досягла кількості в 3000 тт. [52, с. 49]. Тобто в 1723 р. бібліотека Прокоповича приблизно мала 4500 тт. Про зміст бібліотеки немає повних і вичерпних відомостей, проте, знаючи, який глибокий інтерес проявляв учений до фізико-математичних наук, зокрема до астрономії, можна з упевненістю сказати, що серед його зібрання праці з цих галузей наук склали значну частину [51, с. 43]. Є відомості, що в книжковому зібранні Прокоповича були праці Г. Галілея, Х. Вольфа, Й.-Ф. Буддея, Дж. Кадано, І. Кеплера, Х. Клавія, М. Коперника, І. Стегмана та ін. [43, с. 59]. Були у фондах бібліотеки вченого також географічні та небесні атласи, окремі карти неба, підручники з географії, фізики, математики, астрономії, зокрема «Математично-історична географія» Андреа Контія (*Andreas Conti* «*Mathematico-historica geographia*» (Königsberg: Regiomonti, apud Menesium, 1656), де були відомості про земні та небесні координати, форму Зем-

лі та ін. Поряд з науковими виданнями в бібліотеці Прокоповича були праці і з астрології [38, с. 399]. Деякі книги з бібліотеки Прокоповича зберігаються у фондах Російської національної бібліотеки в Петербурзі, зокрема праця Г. Пурбаха «Нові теорії планет» («Theoricæ Novæ Planetarum»), «Практика з астрономії» («Practica astronomica»), астрономічні таблиці («Ефемериди астрономічні на рік...» («Ephemerides astronomicae ab anno...»)), що видавав Й. Регіомонтан (Міллер) та ін. [22, с. 556].

На думку Я. Матвіїшина, у «київський період» науково-педагогічної діяльності Ф. Прокоповича (1704–1715) його бібліотека, судячи зі списків книг та цитування джерел у лекційних курсах з натурфілософії, не була достатньо укомплектована найновішими науковими виданнями з математики й астрономії та мала скоріше колекційний, аніж науковий характер [22, с. 587]. Новітніми для того часу виданнями книгозбірня Прокоповича поповнениться в наступні роки, коли видатний просвітник, церковний і громадський діяч проживатиме в Петербурзі. Знайомство вчених України з природничо-науковою літературою Західної Європи, наукові спостереження та експеримент підштовхували їх до нового осмислення природи, що знаменувало тим самим перехід від методів схоластики до принципів науки Нового часу. Проте авторитет Аристотеля та релігійні постулати з Біблії продовжували домінувати в світогляді багатьох дослідників приблизно до останньої третини XVIII ст. До того ж, до 1752 р. в Києво-Могилянській академії філософію, зокрема натурфілософію (фізику), викладали за Аристотелем, використовуючи латиномовні рукописи, створені в Академії, наприклад, такі як «Органон Аристотеля або Золото науки» («Organon Aristotelis sive Aurum scientiae») (1702), «Натурфілософія або Фізика» («Philosophia naturalis sive Physica») (1703), «Філософія у запитаннях» («Philosophia in quaestionibus») М. Козачинського (1739), «Курс філософії...» («Cursus philosophicus ingenii sapientiae amatoribus in academia Kiiowo-Mohilo-Zaborovsciana iteratim expositus necnon scolasticis commentationibus tritus Domini 1737 ex die Septembris 19 ab admodum Christo patre Sivestro Kulabka pronunc philosophiae professore scholarumque praefecto») С. Кулябки (1737) та ін., що зберігалися в значній кількості у бібліотеці цього навчального закладу [10, с. 143].

Бібліотека Києво-Могилянської академії на Лівобережній Україні у XVIII ст. була однією з найбагатших на природничо-наукову літературу. Історія її створення сягає часів заснування Київської братської школи у 1615 р. Фонд бібліотеки, можливо, був започаткований частиною книг, які передала братській книгозбірні бібліотека Києво-Печерської лаври [48, с. 139]. Значною подією стала пожертва книжкового зібрання Петра Могили (1596–1646) до фондів книгозбірні Києво-Могилянського колегіуму.

У довідці про бібліотеку за 1773 р. відмічалось, що «от Петра Могили наданных книг старой библиотеке 2131 числится» [32, с. 125]. У свою чергу, до книгозбірні Петра Могили перейшли книжкові зібрання Йова Борецького та частина книг друкаря і письменника Тараса Земки. Книжкове зібрання П. Могили було на той час одним з найбагатших, воно мало нові книги з філософії, історії, математики, астрономії. Є відомості, що в його бібліотеці були й праці М. Коперника [44, с. 91]. Фонди бібліотеки Києво-Могилянської академії нараховували значну кількість книг природничо-наукової тематики, серед яких були праці М. Ломоносова, Г. Галілея, М. Коперника, Т. Браге та ін. З метою практичного ознайомлення з астрономією, фізикою, хімією та іншими природничими науками в другій половині XVIII ст. при бібліотеці академії був створений фізичний кабінет, який проіснував близько 100 років [9, с. 101].

Проаналізувати видання з астрономії бібліотеки Києво-Могилянської академії можна лише за реєстрами книг, які передавалися до Академії, чи за каталогами, складеними наприкінці XVIII ст. Відомі лише два каталоги: «Каталог книг, жертвующих в библиотеку Киевской бурсы» (1768 р.) і каталог 1791 р. Майже всі книги за каталогами надійшли внаслідок пожертв і заповітів громадських та церковних діячів. Так, наприклад, у 1770 р. єпископ Севський і Брянський Кирил Флоринський надіслав 108 книг до бібліотеки Академії, з них 14 – російською мовою, всі інші – латиною, з яких 11 книг було природничо-наукової тематики, зокрема «Астрономічні спостереження» [31, с. 386–416]. У 1776 р. надійшли за заповітом 872 книги від архімандрита Варлаама Лящевського. З них 129 було російською мовою (серед яких з природничих наук було лише декілька праць Прокоповича) і 743 видання західноєвропейськими мовами (з природничо-наукової тематики латинською мовою було 19 книг, зокрема чотири – з математики, чотири – з географії, три – з фізики, одне – з астрономії) [32, с. 206–233]. У 1783 р., після смерті викладача риторики І. Самойловича, до Академії надійшла його бібліотека (1147 книг) [33, с. 47]. З 294 видань російською мовою з природничих наук було 25, з яких дев'ять – з фізики, п'ять – з географії, по одному – з математики, астрономії та біології; латинською мовою було 23 видання, з яких десять – з фізики, п'ять – з географії, по два – з зоології та математики. Окрім того, було три видання з географії німецькою мовою і одне – французькою.

Найбільш повні відомості про склад фонду можна одержати з каталогу бібліотеки Києво-Могилянської академії 1791 р. [33, с. 300–470]. Систематизація книг здійснювалася за форматом книг і за тематичними розділами. Всього в каталозі 5534 позиції. З них природничо-наукової тематики нами визначено 190 найменувань, тобто лише 3,5% від загальної кількості

фонду. Можливо, що така невелика кількість природничо-наукової літератури в порівнянні з іншими вищими школами пояснюється тим, що Академія поступово, з другої половини XVIII ст., втрачала своє значення передового прогресивного загальноосвітнього вищого навчального закладу і на рубежі XVIII–XIX ст. перетворилася на суто духовний заклад. До того ж більшість книг до бібліотеки Академії надходила від духовних осіб.

З фізики у книжкових фондах бібліотеки було 58 книг (48 назв), з них – 41 латиною. З математики – 46 назв (81 книга), з них 13 – російською мовою (п'ять – праці Д. Анічкова (посібники з арифметики, алгебри, геометрії, тригонометрії). З географії бібліотека мала 51 книгу (36 назв), серед них російською мовою 26 назв. Крім цих видань було ще шість книг багатогалузевого характеру, чотири – з біології, три – з астрономії. Інші галузі представлені окремими назвами. Майже половина всіх видань природничо-наукової тематики бібліотеки Києво-Могилянської академії за каталогом 1791 р. була надрукована після 1780 р. У 1780 р. головна та бурсацька бібліотеки Києво-Могилянської академії (остання була створена М. Бантишем-Каменським у 1768 р. для найбідніших студентів) об'єднали свої фонди, і книжкове зібрання Академії досягло приблизно 12000 т. [48, с. 139]. У цьому ж році сталася пожежа, що знищила більшу частину фонду книгозбірні. Проте вже в 1795 р. в бібліотеці нараховувалося 6272 книги [33, с. 470]. Поступово почала зростати кількість видань російською мовою (понад 25% від загальної кількості книг з природничих наук). 83% природничо-наукової літератури фонду складала видання невеликого формату (in octavo). На жаль, у згаданому вище каталозі не знайшов відображення значний фонд рукописної книги. Відомості про рукописи можна знайти в різних архівних документах (листування, описи майна та ін.) або в самих рукописах, яким вдалося вціліти під час пожежі 1780 р. Як вже було зазначено, знайдено приблизно 200 рукописних курсів з філософії XVII–XVIII ст., що перебували у бібліотеці Києво-Могилянської академії [45, с. 4]. Більше половини з цих лекційних курсів було прочитано в самій Академії такими викладачами, як І. Поповський, Х. Чарнуцький, Ф. Прокіпович, А. Дубневич, Г. Миткевич, С. Кулябко, М. Козачинський, Г. Кониський та іншими. Решта – курси лекцій, що були прочитані в Замойській академії, Львівському, Кременецькому та в інших католицьких колегіумах.

Більша частина зазначених курсів лекцій мала значний за обсягом розділ з натурфілософії (фізики), де були й відомості з астрономії. Трактати та курси лекцій з філософії з розділами з натурфілософії були одними з найбільш поширених жанрів книг, що подавали дані з природничих наук порівняно з іншими видами видань природничо-наукової тематики.

На підставі представленої інформації можна зробити висновок, що навіть коли Києво-Могилянська академія поступово перетворювалася на духовний навчальний заклад, її бібліотека за змістом своїх фондів мала універсальний характер і комплектувалася сучасною для того часу літературою, зокрема природничо-науковою тематики. У 1804 р., коли бібліотека вже нарахувала близько 8000 тт., у Києво-Могилянську академію прийшов інспектор навчальних закладів Південно-Західної Росії Т. Чацький. Відвідавши бібліотеку Академії, він зазначав, що вона мала багато гарних книг, зокрема з фізико-математичних наук [6, с. 14].

Бібліотека Києво-Могилянської академії, так само як і інші книгозбірні навчальних закладів, комплектувалася, в першу чергу, працями, необхідними для навчання. При відсутності посібників користувалися рукописами, конспектами курсів лекцій, які видавались учням. Взагалі, бібліотека була призначена переважно для викладачів та студентів старших курсів. Інші учні користувалися рукописними підручниками, які створювали викладачі під час підготовки до своїх курсів лекцій, а також конспектами їхніх лекцій. Переписувалися також друковані підручники та наукові праці, які іноді попередньо перекладалися. Фонд бібліотеки Києво-Могилянської академії майже від самого заснування поповнювався не тільки західноєвропейськими виданнями, працями та перекладами вітчизняних вчених і викладачів, але й їхніми книжковими зібраннями.

У 1786 р. в Росії було запроваджено шкільну реформу, за якою майже по всіх містах запланували відкриття народних училищ. Комісія із запровадження народних училищ організувала підготовку навчальних посібників і слідкувала за їхнім постачанням до бібліотек навчальних закладів губерній. Для духовних навчальних установ зазначені видання повинні були продавати на 30% дешевше, чим і скористалася Києво-Могилянська академія. Так, наприклад, у 1787 р. вона одержала з Петербурга 50 примірників посібників з математики, 30 – з фізики, 5 – з механіки, 3 – з математичної географії та 2 глобуси [42, с. 161]. Звичайно, Комісія піклувалася насамперед про забезпечення виданнями бібліотек Головних народних училищ, що відкривалися в губернських містах. Так, наприклад, у 1790 р. від Комісії із запровадження народних училищ у київській «Приказ общественного призрения» було відправлено: «Арифметика. Ч. I» (150 примірників), «Всеобщее землеописание» (100), «Краткое землеописание» (100), «Математическая география» (100), «Геометрия» (50), «Механика» (50), «Физика» (50), «Естественная история» (50), «Архитектура гражданская» (50), «Зрелища вселенныя» (ймовірно це праця Яна Коменського «Зрелище вселенныя, на латинском российском и немецком языках, изданное для народных училищ Российской империи по высочайшему повелению цар-

ствуюция императрицы Екатерины Вторья» (СПб., 1788) (250 примірників) і 100 примірників різних мап [29, арк. 42–43]. Звичайно, більшу частину видань було направлено до фондів бібліотеки Головного народного училища м. Києва, решту продали або передали до інших установ.

Проте у XVIII ст. у книжкових зібраннях на Лівобережжі були розповсюджені не тільки наукові та навчальні видання громадянського друку. Незважаючи на репресивні заходи та цензурні обмеження царського уряду щодо публікації світських видань на Лівобережній Україні, серед читачів продовжувала поширюватися латиномовна та польськомовна книга. У фондах бібліотек серед праць природничо-наукової тематики провідне місце займала книга саме латинською та польською мовами. Тільки наприкінці XVIII ст. на теренах України книги з природничих наук цими мовами у фондах бібліотек почали повільно поступатися місцем виданням західноєвропейськими і російською мовами (виданням громадянського друку).

Добре підібрану книгозбірню, особливо працями з фізико-математичних наук, зокрема з астрономії, наприкінці XVIII ст. мав у Києві видатний учений-енциклопедист, письменник, історик, математик, географ, астроном, ректор Києво-Могилянської академії, єпископ Чигиринський, Смоленський і Дорогобузький Іван (чернече ім'я Іриней) Якимович Фальковський (1762–1823), який з 1788 р. почав читати в Академії лекції з математики в класі «чистої математики», де викладали стереометрію, тригонометрію, алгебру. З 1795 р. Фальковський викладав курс математики за власним підручником, рукопис якого він написав ще в 1793 р. При створенні цього курсу І. Фальковський використав багато західноєвропейських джерел, зокрема такі праці, як: «Про армілярні сфери» («De sphaera armillari»), «Елементи фізики» («Elementae physicae»), «Короткий огляд природничої історії» («Compendium historiam naturalem») та ін. [9, с. 96]. Його курс «Сокращение смешанной математики» мав практичну спрямованість і складався з механіки, гідростатики, аерометрії, гідравліки, діоптрики, географії, хронології, тригонометрії, піротехніки, архітектури, гномоніки, астрономії (найбільш опрацьованої частини курсу). Пізніше І. Фальковський підготував свої лекції до друку окремим виданням, що за змістом і формою викладу матеріалу наближалось до своєрідної математичної енциклопедії проте, на жаль, не було опубліковане. Студенти залюбки слухали лекції І. Фальковського, тому його курс «змішаної математики» був збільшений від трьох до шести годин на тиждень. Окрім того, в Києво-Могилянській академії І. Фальковський відкрив фізико-математичний кабінет, в якому були земні й небесні глобуси, сфери М. Коперника, повітряний насос, електрична машина, телескоп, астролябія, барометр та ін. При Київському Михайлівському Золотоверхому монастиреві Фальковський відкрив невелику

обсерваторію. У своїх лекціях з астрономії видатний учений розкривав переваги кеплерівської теорії руху планет, описував видимий рух Сонця та залежні від нього явища, а також рух Місяця і пов'язані з ним затемнення; наводив відомості про комети та змінні зорі, розглядав питання, що стосувалися розмірів Землі та ін. [21]. Короткі відомості про свої спостереження І. Фальковський опублікував у «Киевских месяцесловах» (К., 1798, 1799, 1800). Окрім основного змісту вони подавали багато відомостей з астрономії, фізики тощо. Наприклад, часто пропонувалися дані про положення Сонця і Місяця, про фази Місяця, затемнення Сонця та ін. До нашого часу дійшла низка рукописних праць І. Фальковського та книг, які він переписував. В одному з його рукописних збірників, де поряд з «Киевскими месяцесловами» на 1799 і 1800 рр., що були надруковані в друкарні Київської академії при Києво-Печерській лаврі, та «Составлением корня солнечных движений на 1801 год» (обчислення зроблені викладачами і студентами Києво-Могилянської академії, де під кожним місяцем підписані імена двох укладачів) є переписані «Таблицы астрономические парижские», «Таблицы логистических логарифмов», «Таблицы астрономические Делажировы, изданные в Париже 1735 г.», «Таблицы астрономические, напечатанные в Санкт-Петербурге 1791 г. при второй части навигационных исследований г. Безу» та ін.

І. Фальковський протягом багатьох років викладав у Києво-Могилянській академії історію, географію, поезію, німецьку мову, філософію, теологію, алгебру, геометрію, астрономію, архітектуру та змішану математику (сюди входили механіка, гідростатика, гідравліка, оптика, тригонометрія, гідрографія, математична хронологія, цивільна й військова архітектура). Цікаво, що для бібліотек Києво-Могилянської академії, Михайлівського та Миколаївського монастирів І. Фальковський на рубежі XVIII–XIX ст. склав каталоги книг та поповнював їхні фонди новими виданнями, часто за власний кошт. Учений-просвітник систематично купував і замовляв новітні праці природничо-наукової тематики як у друкарнях Росії, так і за кордоном. У своєму щоденнику І. Фальковський відмічав також власні книжкові придбання. Наприклад, на початку 1800 р. він зафіксував купівлю двох львівських та двох «придворних» календарів, «Роздумів Фенелонових» та ін. У бібліотеці І. Фальковського були праці з фізики, математики та астрономії М. Коперника, І. Ньютона, Т. Браге, І. Кеплера, Й. Байєра, Дж. Річіолі, Ф. де ля Гіра, Ж. Кассіні, Х. Вольфа та ін. Тут зберігалося багато календарів різними мовами і з різних міст, зокрема ті, що були видані в Москві-Петербурзі, Харкові, Бердичеві, Кенігсберзі та в інших містах [21, с. 622–623].

Однією з найбільших навчальних бібліотек в Україні у XVIII ст. була книгозбірня Львівського єзуїтського колегіуму (з 1661 р. – Академія), яка

була заснована в 1608 р. Орден єзуїтів пильно слідкував за станом своїх бібліотек. Утримання та комплектування навчальних бібліотек здійснювалося, в більшості, за ті кошти з прибутків колегіумів єзуїтів, які окремо виділялися для поповнення книжкових фондів. Окрім коштів на закупівлю та збереження книгозбірні, що надавалися єзуїтами, грошові пожертвування здійснювали представники інтелектуальної еліти, діячі науки, освіти та ін. Багато книг бібліотеці дарували випускники і викладачі колегіуму. Подеколи деякі вчені-бібліофіли заповідали єзуїтській школі свої власні книжкові зібрання. Бібліотеку очолював префект, якого обирали з-поміж магістрів (іноді траплялися випадки обрання студента філософії або теології). Бібліотекарі мали старанно стежити за розвитком навчального процесу та потребами навчальних курсів і допомагати префектові формувати замовлення для книгозбірні, щоб студенти не відчували «ані браку потрібних книжок, ані надміру – непотрібних». Як правило, до початку навчального року бібліотекарі повинні були упорядкувати каталог, скласти список потрібних книг, а ректор мав бути поінформований про стан забезпечення студентів та викладачів книгами. Звичайно, не можна було поповнювати бібліотеку та рекомендувати студентам праці, які могли б виявитися «шкідливими» – такими, що не відповідали навчальним цілям чи канонам католицького вчення. Так, наприклад, завжди бажаними для студентів-теологів були твори св. Томи Аквінського, а для філософів – праці Аристотеля. Упродовж XVIII ст. критерії комплектування бібліотеки поступово змінювалися, все більше відповідаючи станові розвитку наукових знань, зокрема в сфері природничих наук. Викладачі та бібліотекарі сумлінно стежили за всіма книжковими новинками та поповнювали ними свою книгозбірню (особливо місцевих видавців). Окрім головної бібліотеки в Львівській єзуїтській академії існували також «спеціалізовані книгозбірні», орієнтовані на потреби певних груп викладачів чи студентів, наприклад, «бібліотека професорів риторики», «бібліотека професорів філософії» і т. п. Цікаво, що при аптеці єзуїтського колегіуму була заснована спеціалізована книгозбірня, що сприяла задоволенню читацьких потреб не тільки єзуїтських викладачів та студентів при підготовці і вивченні природознавчих навчальних курсів, а й міських медиків, аптекарів, викладачів інших навчальних закладів тощо. Одними із важливих засобів заохочення студентів до користування бібліотекою, яка на кінець XVII ст. налічувала приблизно 10000 т., були «приватні нагороди» чи «переможні відзнаки» (часто у вигляді певних видань), які призначав ректор за рекомендацією викладачів за вивчений напам'ять твір або за блискуче володіння літературою під час диспутів.

Незважаючи на пограбування Львова шведами в 1704 р. і нищівну пожежу 1734 р., академічна бібліотека швидко відродилася. У той час, коли

невеликі монастирські бібліотеки, на думку Е. Ружицького, мали від кількох сот до тисячі друків [39, с. 57], вона в 1734 р. налічувала понад 12000 т. У 1784 р. бібліотека єзуїтів стала основою книгозбірні оновленого Львівського університету. Бібліотека з цього часу отримувала усталену річну фінансову дотацію (400 фл.) на утримання та комплектування, а фонди були поповнені унікальною збіркою книг Й.-П. Гареллі, перевезеною з Віденської Терезіанської академії, виданнями та рукописами численних монастирів Галичини та Буковини, закритих австрійським урядом. Таким чином, бібліотека єзуїтської академії та колекція Й.-П. Гареллі склали основу університетської бібліотеки нової доби. Згідно з декретом від 24 березня 1785 р., закупівля нових книг до бібліотеки повинна була відбуватися з урахуванням навчальних потреб і передбачала отримання книжок, «які професори самі собі придбати не можуть», але які є необхідними для забезпечення лекційних курсів. Завдяки зусиллям бібліотекаря і літератора Генріха Готфріда фон Бретшнайдера (1739–1810), який після переїзду та перевезення з Відня книг та нумізматичної колекції Гареллі залишився працювати у Львові, було відокремлено дублетні примірники книг, виявлено найціннішу частину збірки, упроваджено своєрідний «абонемент», завдяки якому викладачі могли читати книги в себе вдома [40]. У 1786 р. фонд бібліотеки Львівського університету нараховував 40000 т. [2, с. 31]. Отже, можемо констатувати, що головним джерелом комплектування навчальних бібліотек більшу частину XVIII ст. були пожертви та дарчі викладачів, випускників і меценатів. Лише поступово наприкінці XVIII ст. з посиленням державного фінансування почалася власна закупівля книг навчальними закладами. Певну частину фондів їхніх бібліотек становили рукописи, які були основними навчальними посібниками для студентів.

У XVIII ст. в Україні культурно-просвітницький рух ще мав певний релігійний характер, який визначав провідну роль духовенства в розвитку суспільства. Викладачами вищих та середніх навчальних закладів, як правило, були духовні особи, а шлях до освіти та науки в той час нерідко пролягав саме через прийняття церковного сану. Не дивно, що духовними та культурними осередками на українських землях продовжували залишатися монастирі, де здавна складали церковні календарі, обчислювали дні свят (для чого ретельно проводили астрономічні спостереження), надавали певну медичну допомогу, а також послуги щодо вимірювання площі земель та ін. Наприклад, відомо, що один з монахів Троїцького монастиря в Чернігові в 1703 р. детально описав зближення на небі Венери та Місяця, що було зафіксовано в Чернігівському літописі [41, с. 40]. Отож духовенство певною мірою повинно було орієнтуватися в математиці, астрономії, медицині тощо.

Багатими на книжкові фонди в Україні у XVIII ст. були бібліотеки монастирів різних конфесій (католицьких, православних, уніатських та ін.). Ставлення до природничо-наукових дисциплін, зокрема до астрономії, у духовенства різних конфесій було неоднаковим. Наприклад, православна церква менше приділяла уваги природничо-науковим знанням, ніж уніатська або католицька. Греко-католицька церква на Правобережній Україні брала значну участь у розвитку науки та в навчанні шляхти і міщан. Зокрема, католики активно намагалися використовувати досягнення науки в своїх інтересах. У першій половині XVIII ст. єзуїти були чи не єдиними носіями наукових знань на Правобережній Україні. Про їхню зацікавленість астрономією свідчать не лише численні наукові трактати, що створювалися вченими-єзуїтами та зберігалися у фондах бібліотек їхніх монастирів і навчальних закладів, а й використання ними астрономічних приладів, інструментів і навіть будівництво власної астрономічної обсерваторії у Львові в 1760–1770-х роках [27]. Звичайно, бібліотеки монастирів мали духовно-релігійний характер, та все ж природничо-наукова книга, зокрема з астрономії, вже розповсюджувалася в книжкових зібраннях зазначених установ. У XVII–XVIII ст. при великих монастирях крім бібліотек створювалися початкові та середні навчальні заклади, відкривалися вищі богословські та філософські курси, викладачі яких повинні були добре бути обізнаними з сучасними на той час досягненнями науки. Отже, й у книжкових зібраннях зазначених монастирів природничо-наукова книга повинна була бути представлена певним масивом видань XVIII ст. Проте серед книг більшості невеликих монастирських бібліотек зустрічаються, як правило, лише поодинокі праці з медицини, математики, географії, хімії на відміну від праць з натурфілософії (фізики), де, зокрема, містилися й відомості з астрономії. Здебільшого це були рукописи як оригінальні, так і копії видань та лекційних курсів. Так, наприклад, у бібліотеці Крехівського монастиря (біля Львова) в другій половині XVIII ст. знаходились: «Основи філософії» («*Elementa philosophiae*»), що були написані у Львівській академії Артимовичем; ілюстрований курс загальної і часткової фізики з Золочівської піарської школи (1757); «Природнича наука» («*Scientia naturalis*») – курс філософії із Загаєцького монастиря (1765); «Перипатетична філософія» («*Philosophia peripatetica*»), законспектована в 1720 р. у Любляні Єронімом Камчицом, що згодом став настоятелем Луцького монастиря; рукописний посібник з фізики, написаний у 1723 р. Гнатом Кульчицьким. У бібліотеці Крехівського монастиря, крім зазначених праць, були рукописи диспутів з приводу тлумачення чотирьох книг «Метеорології» («*Meteorologica*») Аристотеля, переписаних у Львові в 1671 р. А. Красовським; рукопис з математики з трактатами про практичну геометрію,

про «сферу», про космографію, фізику, що також були переписані в 1659–1661 рр. А. Красовським. До нашого часу збереглися також збірники рукописів з василіянських монастирів, серед яких був курс натурфілософії («*Philosophia naturalis*»), прочитаний у Києво-Могилянській академії в 1705 р. (це, можливо, лекції Христофора Чарнуцького); «Філософія природи» («*Philosophia naturae*») з Віленського Троїцького монастиря та ін. [14, с. 33–34]. Зазначені рукописи, написані латинською мовою, знаходилися в постійному русі, переписувалися та розповсюджувалися. Наприклад, у книжковому зібранні Мелецького монастиря на Волині було п'ять рукописних курсів лекцій з філософії з Решовського піарського колегіуму, які містили відомості з фізики, математики, астрономії [34, с. 235]. В одному з них, створеному наприкінці XVIII ст., пропонувалися відомості про наукові відкриття Ньютона, Кеплера та ін. На деяких працях є напис 1749 р.: «3 книг Бонавентури Красовського» латинською мовою. Крім зазначених книг у зібранні знаходився ще один рукописний збірник із виписками з математики, хронології, географії, астрономії, піротехніки, який був складений у Львові в 1701 р.

Серед рукописного зібрання Золотоверхо-Михайлівського монастиря було 10 курсів з філософії XVII–XVIII ст., які включали значні за обсягом розділи з фізики. Це, зокрема, рукописний переклад з польської мови книги Є. Дрекселіуша (1581–1638) «Зодіак або шлях до вічності чи дванадцять символів споглядання неба... латинською мовою видано, а у 1632 р. польською мовою перекладено деяким священиком...» («*Zodyakus albo droga do wieczności czyli: dwanaście znaków przejrzenia do nieba. Przez ... łacińskim językiem wydana, na r. 1632 na polski przetłumaczona przez pewnego kapłana, teraz zaś przejrzana i na nowo wydana*» (Вадовіце, 1685 р.)) [53, с. 90]. Серед книг з астрономії польською мовою користувалися популярністю такі праці XVII ст., як «Книга, що називається Планетник» («*Księga nazywa Płanetnik*»), «Комета 1680 року» («*Kometa 1680 roku*») Я. Невейського, згадана вище праця Є. Дрекселіуша «Зодіак» та ін. [53, с. 70].

Після першого розподілу Польщі в 1772 р. за наказом імператора Йосифа II в Галичині було закрито 160 монастирів, а їхні бібліотеки продано з аукціонів. Імператриця Катерина II в 1770–1780 рр. теж проводить секуляризацію монастирів. Наразі бібліотеки тих монастирів, що закривалися, передавали до інших церковних установ. Так, наприклад, у 1786 р. до бібліотеки Київського Софійського собору, яка за кількістю рукописів поступалася лише рукописному зібранню Києво-Могилянської академії, було передано рукописи Києво-Межигірського монастиря. Наприкінці XVIII ст. в бібліотеці Київського Софійського собору було 16 рукописних курсів з філософії, які мали великі розділи з натурфілософії, що надійшли

з єзуїтських колегіумів, монастирів та навчальних закладів [35, с. 268–271]. Окрім того було чотири рукописи з математики, три – з медицини, по одному – з хімії та астрономії, зокрема рукопис «Про армілярні сфери, про годинники...» («De sphaera armillarii, de horologiis...») латинською мовою (початок XVIII ст.), створений, ймовірно, в Богемії. Розділ «про годинники» складався з виписок із праці Х. Вольфа (1679–1754) «Скорочений курс основних правил із загальної математики для використання молоді, що вчиться...» («Compendium elementorum mathesos universae in usum studiosas juventutis...») з розділу «Основи гномоніки» (гномоніка – це мистецтво розрахунку часу за Сонцем). Були також рукописи праць І. Фальковського «Сокращение смешанной математики» (окремо перша і друга частини 1793–1794 рр.), виписки з астрономічними таблицями з «Киевского месяцеслова» та ін. [35, с. 303–306].

До нашого часу дійшов «Каталог бібліотеки Бердичівських босих кармелітів, складений у грудні 1781 р.» обсягом 122 аркуші [1]. Бібліотека існувала від 30-х років XVII ст. За каталогом зареєстровано 3467 назв (7264 т.), значна частина з яких – праці з гуманітарних наук латинською, польською, грецькою, французькою, італійською, голландською мовами. Найбільше книг з досліджуваної тематики знаходимо в розділі книг латинською і польською мовами, проте деякі праці з астрономії є й у розділі «Книги французькою мовою», наприклад «Вічні таблиці» («Table intemporelle») (Міддельбург, 1634) Філіппа Лансберга Губарда. Книги латинською і польською мовами розміщені за форматно-систематичною класифікацією, окремо згруповані видання іншими мовами. Всього 23 розділи, кожний з яких має власну нумерацію, а назви розділів каталогу відповідають назвам певних галузей наук. Перші три розділи побудовані на принципі розміру книги: *in folio*, *in quarto*, *in octavo et duodecimo*. Записи зроблено різними почерками. Наприкінці каталогу є розділ заборонених книг (134 позиції), серед яких – «Вступ до загальної географії як давньої, так і нової» («Introductio in universam geographiam tam veterem quam novam») (Брунсвил, 1678) Ф. Клюверія, «Природа, що творить» («Natura creans») (Норимберг, 1687) Ж. Стурмія, «Арифметика» («Arithmetica») (Франкфурт, 1599) П. Рамо. Згідно з каталогом, в бібліотеці Бердичівського монастиря «босих кармелітів» було понад 200 видань і 5 рукописів природничо-наукової тематики, не враховуючи понад 200 книг з філософії, більшість з яких мали розділи з натурфілософії (фізики). За галузями знань розподіл книг латинською і польською мовами приблизно такий: з медицини – 71 видання, з фізики та астрономії – приблизно по 30 найменувань у кожній галузі, з географії – 27, з математики – 20, з ботаніки та зоології – по три видання. У розділі «Космографія» виявлено ще 15 найменувань

праць з астрономії, зокрема декілька видань Птолемея; «Космографія загальна» («*Cosmographia Universalis*») (Базель, 1559) С. Мюнцера; «Пояснення та використання астролябії» («*Elucidatio et Usus Astrolabii*») (Париж, 1585) І. Стофлеріна (Joannis Stofferini); «Гномоніка загальна або поширений геометричний спосіб опису сонячних годинників...» («*Gnomonica universalis sive praxis amplissima geometricae describendi horologia solarum...*») (Ульм, 1680) І. Петерсона (Стенгелія) (Joannis Petersoni (Stengelii); «Будова астролябії геометрична» («*Astrolabii geometrici structura*») (Лондон, 1643) Б. Гедрея (В. Hedraei); «Астрономічний першодвигун» («*Primum mobile astronomica*») (Амстердам, 1631) А. Метіуса (A. Metius); «Основи астрономії згідно гіпотез...» («*Institutio astronomica juxta hypotheses...*») (Гаага, 1656) П. Гассенді (P. Gassendi); «Гальська астрологія зі власними встановленими принципами і методами» («*Astrologia Gallica principii et rationibus propriis stabilita*») (Гаага, 1661) Б. Моріні у 26-ти т.; «Ефемериди астрономічні...» («*Ephemerides astronomiae*») (Падуя, 1648); «Дослідження з космографії, астрономії, астрології» («*Dissertatio cosmographiae, astronomiae, astrologiae*») (Базель, 1562); «Вступ до пізнання астрономії» («*Prolegomena in epitome astronomiae*») (1773) та ін. Всі зазначені праці були надруковані латинською мовою. До речі, зазначена вище «Космографія загальна» Себастьяна Мюнцера була досить поширена в особових книжкових збірках в Україні. Наприклад, за каталогом бібліотеки Вишневецького замку, що належала магнатам з роду Вишневецьких-Мнишеків і була заснована у 30-х роках XVIII ст. у містечку Вишневець Кременецького повіту, у ній було два примірники базельського видання (1559 р.) праці С. Мюнцера, що надавала широкий комплекс знань про Всесвіт [50, с. 57]. У розділі «Філософія» бердичівського каталогу «босих кармелітів» також виявлено декілька праць з досліджуваної тематики, наприклад, «Початкові роздуми з космографії. Астрономія. Географія» («*Cosmographiae Elementa Commentatio Astronomica. Geographia*») (Базель, 1555) М. Боррая (M. Borrhaus); «Астрономічний календар» («*Calendarium Astronomicum*») (Віттенберг, 1564) Б. Схонборнія (B. Schonbornii); «Логіка, космологія, теодіцея» («*Logica, cosmologia, theodicea*») (Вільно, 1795 в 11-ти примірниках) та ін.

Звичайно, бібліотеки монастирів, що мали навчальні заклади та друкарні, були більш багатими на природничо-наукові праці. Фонди зазначених бібліотек, як ми можемо переконатися за каталогом книгозбірні монастиря бердичівських «босих кармелітів», наближалися до універсальних збірок. Як правило, такі монастирі створювалися у великих містах і були центрами культурно-просвітницького життя. Згідно з дослідженнями О. В. Мишанича, на Закарпатті в середині XVIII ст. в книжкових збірках монастирів було приблизно від 50 до 200 книг, а при кожній церкві від 3

до 20 [23, с. 33]. Найбільшою в цьому регіоні була Ужгородська єпископська бібліотека, заснована Мануїлом Ольшавським у середині XVIII ст. На рубежі XVIII–XIX ст. фонд зазначеної бібліотеки нараховував приблизно 9000 т.

На Правобережній Україні в XVII–XVIII ст. невеликі книгозбірні часто створювали при православних (та інших конфесій) братствах. Так, у бібліотеці Львівського православного братства в 1601 р. було 115 книг. Серед них з астрономії була лише одна – «Космография сербская великая» [30, с. 31]. Можливо, це празьке видання книги Яна і Сигізмунда з Пухова 1554 р. З метою забезпечення науково-просвітницької, навчальної та видавничої діяльності братчики у фондах своїх бібліотек збирали, окрім духовної, церковної, богословської книги, різноманітні праці, переважно, латинською мовою, з медицини, математики, філософії, історії, також були й праці з астрономії. У 1777 р. в бібліотеці Львівського братства було приблизно 1000 тт. (890 назв).

Багатими на книги природничо-наукової тематики були великі бібліотеки магнатів і заможно́ї шляхти. Так само і праці з астрономії тут були краще представлені, аніж у бібліотеках монастирів, колегіумів або в книжкових зібраннях міщан, козацької старшини тощо. Наприклад, у бібліотеці шляхтичів Мікошевських, що формувалася протягом XVIII ст., за каталогом, складеним на рубежі XVIII–XIX ст., нараховувалося 788 т., з яких до природничо-наукової тематики можна віднести понад 220 книжок [50, с. 139]. Така велика частка природничо-наукової книги пояснюється тим, що діяльність окремих представників роду Мікошевських була пов'язана з освітою та математичними науками. В бібліотеці Мікошевських серед книг з астрономії були такі видання: «Астролябія» («Astrolabium») (Рим, 1593) видатного німецького математика й астронома Христофа Клавія (1537–1612), що брав участь у проведенні реформи календаря 1582 р.; «Космографія» («Cosmographia») (Антверпен, 1550) німецького вченого і картографа Петера Апіана (1495–1552); «Трактат про сферу» («Tractatus de sphaera») (Віттенберг, 1534) професора астрономії та математики Паризького університету Іоанна Сакробоска (1195–1256); «Настанови з астрономії про використання небесних і земних глобусів [і] сфер, прикрашена двома частинами, з одного боку гіпотезою Птолемея про нерухомість Землі, з іншого боку, вченням М. Коперника про рухомість Землі...» («Institutio astronomica de usu globorum [et] sphaerarum caelestium ac terrestrium: duabus partibus adornata, una, secundum hypothesin Ptolemaei per terram quiescentem, altera, juxta mentem N. Copernici per terram mobilem...») (Амстердам, 1668) видатного голландського математика, астронома, географа і видавця Віллема Блау (1571–1638), справу якого продовжив

його син Йоганн Блау, що видавав вишукані атласи і карти, зокрема в 60-х роках XVII ст. він надрукував латиною у 11-ти т. «Весь світ, або Новий атлас» («Theatrum orbis terrarum, sive Atlas novus»), у 12-ти тт. – французькою мовою «Великий Атлас або Космографія Блау, яка точно описує землю, море, і небо» («Le Grand Atlas, ou Cosmographie Blaviane, en laquelle est exactement descritte la terre, la mer, et le ciel») (Амстердам, 1667) та ін. [50, с. 148–153].

Природничими науками захоплювалися також окремі представники магнатського роду Яблоновських. Так, Станіслав Яблоновський (1634–1702) мав велику і гарну бібліотеку в Ляхівцях Кременецького повіту. Онук Станіслава, новгородський воєвода, вчений і просвітник Юзеф Олександр Яблоновський (1711–1777), що написав латинською мовою працю з астрономії «Про різні способи руху Землі і систему взагалі» («De motu telluris variorum propriumque systema») (Львів, друкарня Львівського єзуїтського колегіуму, 1760), був головною фігурою у формуванні книжкових фондів родинної бібліотеки. Юзеф Яблоновський об'єднав три книжкових зібрання у Ляхівцях, Підгірцях та Яблунові, зосередивши всі книги у Ляхівцях на Волині, де й постала фундаментальна бібліотека з фондом у понад 3200 книг. Маючи глибоку зацікавленість фізикою, математикою, астрономією та природничими науками в цілому, Ю. Яблоновський відповідно комплектував свою бібліотеку як старими, так і новими природничо-науковими виданнями. В його книжковому зібранні було чимало рідкісних вже на той час видань з астрономії: «Гармонія світу» («Harmonices mundi») (Лінц, 1619) Йоганна Кеплера; «Небесна машина» («Machinae Coelestis») (Гданськ, 1673) та «Селенографія або опис Місяця» («Selenografia sive Lunae descriptio») (Гданськ, 1647) Яна Гевелія; «Споглядання комет» («Theatrum cometicum») (Амстердам, 1667) Станіслава Лубенецького; «Загальна та спеціальна історія астрономії» («Histoire générale et particuliere de l'Astronomie») (Париж, 1755) – праця з історії астрономії французького дослідника П'єра Естева (P. Esteve 1720–1760) та ін. [8, с. 211–220].

Найбільше особових книжкових зібрань з усіх міст в Україні у XVIII ст. було у Львові, що пояснювалося історичними особливостями соціально-економічного, культурного та духовного розвитку цього міста. Взагалі Львів був багатий на бібліотеки різних типів, що формувалися протягом XVI–XVII ст. Якщо в XVI ст. у 30 віднайдених інвентарях було зареєстровано приблизно 1250 т., то в XVII ст. за приблизно 90 списками книг у книжкових зібраннях виявилось майже 6000 т. [39, с. 57]. Кількість видань та рукописів у зазначених зібраннях мешканців Львова, в залежності від їхнього стану і статку, коливалася від 10 до 2000 т. За

XVII ст. у три рази зросла кількість міщан-власників книжкових збірок і в чотири – число їхніх книжок у порівнянні з попереднім століттям. До того ж, слід пам'ятати, що під однією оправою в ті часи нерідко було декілька видань (конволюти), тому при розрахунках кількості назв книг слід узяти поправку на 10–15 % у сторону збільшення. В середині XVIII ст. наведені показники стосовно кількості книжкових зібрань та книг бібліотек мешканців Львова збільшилися вдвічі в порівнянні з XVII ст. (відповідно, приблизно 180 книжкових зібрань, що мали понад 12000 т.). Звичайно, головними зацікавленнями львівських міщан були релігія та гуманітарні науки. Чільне місце займала навчальна література, яка слугувала також домашній освіті. Великого значення надавали античним авторам. Проте певну частину книг складала природничо-наукова література, зокрема праці з астрономії Я. Гевелія, М. Коперника, Й. Кеплера, С. Мюнцера, І. Сакробоска, Птолемея та ін.

Великі та гарно підібрані особисті бібліотеки мали лікарі, які часто були професорами Краківської, Замойської або Львівської академії. Іноді у львівському магістраті вони займали різні керівні посади. Наприклад, у середині XVII ст. в доктора медицини, професора математики та філософії Валеріана (Валер'яна) Алембека (помер 1676), який у 1650–1652 рр. був ректором Замойської академії, а потім райцем, а надалі войтом Львова, було 1248 книг, з них 479 – богословської тематики, 308 – з медицини, 299 – з історії, 162 – з астрономії. Якщо враховувати праці, що були в конволютах, зазначена книгозбірня нараховувала приблизно 1900 т. Книжкове зібрання Валеріана успадкував його син Людвіг Алембек (помер 1704 р.), який був лікарем і працював у монастирському шпиталі, а звання доктора медицини та магістра (за іншими даними також доктора) філософії одержав у Краківській академії у 1684 р. [5, s. 4–5]. Згідно з дослідженнями Е. Ружицького, в 1676 р. в книгозбірні Валеріана Алембека було 1413 т., а в його сина на початку XVIII ст. – 4000 [3, s. 160–161]. Звичайно, в більшості міщанських книжкових зібрань Львова, як і в інших містах України, основну частину фондів складала праці з богослов'я, юриспруденції, історії, філології, філософії, проте певний відсоток книжкових зібрань мали природничо-наукові видання, зокрема й з астрономії [4, s. 26–27].

На Лівобережній Україні, окрім духовенства, власні книгозбірні мали козацька старшина, заможні міщани, вищі державні й військові чини, іноді купці. Деякі представники козацької старшини мали великі бібліотеки, про що залишилися більш-менш повні відомості. Наприклад, бібліотека бунчукового товариша Стародубського полку Степана Лашкевича (1734–1782) за каталогом 1764 р. нараховувала 371 книгу (272 назви) [15]. Більшість була латинською і польською мовами, 76 – французькою.

З природничо-наукової тематики було приблизно 30 книг, у тому числі 17 – багатогалузевого характеру (в тому числі й періодичні видання), п'ять – з фізики, дві – з географії, одна – з математики. Проте, оскільки видання протягом XVI–XVIII ст. характеризувалися певною жанрово-типологічною синкретичністю, відомості з астрономії, внаслідок певної нероздільності пізнання і знань того часу, подавалися також у працях з інших наук. Зокрема, багато відомостей з астрономії було у згаданих вище виданнях багатогалузевого характеру. В подальшому книгозбірня С. Лашкевича інтенсивно поповнювалася і вже на рубежі XVIII–XIX ст. нараховувала приблизно 12000 т. [28, с. 230].

Певні відомості про читацькі інтереси представників козацької старшини можна знайти в щоденних записках генерального підскарб'я Якова Марковича (1696–1770) та генерального хорунжого Миколая Ханенка (1691–1760). На жаль, каталоги їхніх бібліотек не збереглися. Відомості про їхні книжкові зібрання знаходимо за відповідними щоденниками, листами або споминами. Так, наприклад, у щоденнику, який вів Яков Маркович з 1717 р. до 1767 р., є відомості про стан і певну динаміку наповнення його бібліотеки. Головним джерелом придбання книг Я. Марковичем була їхня закупівля в російських книгарнях і в Данцігу. Є відомості, що в його бібліотеці зберігався рукопис видання 1566 р., що називався «Космографія» [12, с. 173]. З його щоденника дізнаємося, що в один з приїздів до Петербурга Яков Маркович, крім інших книг, купив шість видань польською мовою, серед яких були: «Книжка о небоземных глобусах» – за полтину; два календаря – за полтину» [18, с. 280]. Можливо, «Книжка о небоземных глобусах» – це одне з видань праці голландського фізика і астронома Християна Гюйгенса «Космотеорос» («Kosmotheoros») (Гаага, 1698), де автор досить простою мовою описав учення Миколая Коперника (1473–1543). До речі, Х. Гюйгенс (1629–1695) розробив хвильову теорію світла та відкрив кільця і супутники Сатурна. На відміну від інших авторів XVII ст., він палко захищав у своїй праці ідеї Коперника, спростовуючи аргументи його супротивників. Перекладом російською мовою зазначеної праці Х. Гюйгенса, що мав назву «Книга мирозрєния, или Мнение о небезземных глобусах и их украшениях» (Москва, 1717), Я. Маркович пізніше також поповнив свою книгозбірню. Зазначене видання серед праць з астрономії досить часто зустрічалось в Лівобережній Україні в книжкових зібраннях учених, викладачів, представників козацької старшини, освічених міщан тощо [49, с. 26]. Переклад російською мовою цієї праці було здійснено видатним російським державним діячем, ученим та інженером Яковом Брюсом (1669–1735), який був не тільки прихильником учення М. Коперника, але і його активним пропагандистом. Видання праці Гюйгенса

значно сприяло поширенню вчення Коперника серед різних верств населення Російської імперії. У редактуванні перекладу брав участь Петро I, за згодою якого Брюс уперше в Росії почав систематично видавати астрономічний календар, в якому подавалися різні відомості з астрономії. Цікаво, що спостереження Брюса за сонячними плямами вказують на те, що наприкінці XVII – на початку XVIII ст. їхня кількість була значно меншою, аніж зараз. У бібліотеці Брюса було зібрано майже всі праці з астрономії того часу. Він також був автором низки астрономічних творів. У 1707 р. Брюс опублікував карту зоряного неба «Глобус небесний іже о сфері небесной ...», у 1709 р. – вже згаданий «брюсов календар», що був розрахований на 100 років, у 1718 р. – «брюсов Планетник» та ін. Завдяки діяльності Петра I, який підтримував погляди М. Коперника, праця Гюйгенса в перекладі Я. Брюса з німецької мови була ще раз надрукована в Петербурзі в 1724 р. Вона була настільки популярною, що іноді ставала предметом дарування навіть серед представників вищого духовенства [7, с. 724]. Проте більшість освічених міщан, духовенства, викладачів у XVIII ст. і в Західній Європі, і в Україні притримувалася геоцентричних поглядів. У книжковій продукції з географії та астрономії так само домінували ідеї і принципи системи світу Птолемея. Наприклад, у перевиданні підручника «Сучасна географія» («Géographie moderne») (Париж, 1786) аббата Ніколя де ля Круа пояснення відповідного матеріалу ведеться на основі геоцентризму. Автор зауважує також, що існує система Коперника, «якої найбільше дотримуються сьогодні вчені». Також у зазначеній праці коротко сказано про систему Т. Браге як про «суміш двох попередніх систем», тобто Птолемея та Коперника. Відомо, що примірник зазначеного підручника знаходився в бібліотеці Житомирської семінарії (на ньому є підпис власниці 1788 р.) [20, с. 379].

Багато відомостей про духовне життя козацької старшини XVIII ст. можна знайти у щоденнику Миколи Ханенка (1691–1760), який після закінчення Києво-Могилянської академії в 1717 р. влаштувався до Мало-російської генеральної канцелярії. При гетьмані Кирилі Розумовському (1750–1764) М. Ханенко жив у Глухові і належав до близького оточення гетьмана. У діаріуші М. Ханенка, який він вів у 1727–1734 рр. та у 1741–1753 рр., можна знайти відомості про рівень освіти козацької старшини першої половини XVIII ст., їхні світогляд та читацькі інтереси. Зі студентських років М. Ханенко постійно цікавився як художньою, так і науковою літературою, передплачував книги з-за кордону, обмінювався виданнями з товаришами. Значна частина його бібліотеки перебувала в одному з маєтків у м. Городищі. Є чимало записів про обмін, дарування та купівлю книжок. Спираючись на його щоденник, можна стверджувати, що

важливе місце в колі читацьких інтересів козацької старшини середини XVIII ст. займали періодичні видання. Книжкове зібрання М. Ханенка зі 150 назв книг знаходилося в м. Стародубі, де він жив в останні роки свого життя [12, с. 167]. М. Ханенко зазначав, що зібрання також часто поповнювалося за рахунок подарунків. Багато книжок у нього брали читати О. Корецький, Ф. Чуйкевич, М. Зіневич, архимандрит Платон Малиновський та ін. Сам М. Ханенко теж часто брав читати книги у того ж П. Малиновського, отця Барановського, синодального ключаря Якова Леванідова та ін. Більшість книг з бібліотеки М. Ханенка було релігійного та історичного змісту переважно латинською мовою. Проте були й книги з географії, фізики, техніки, математики, медицини, астрономії латинською, польською, німецькою мовами. М. Ханенко добре володів іноземними мовами і сам перекладав з латини російською, зокрема, праці природничо-наукової тематики [16, с. 169]. Неабиякий інтерес він мав до геодезії, яка почала розвиватися у XVIII ст.; цікавився картами та планами місцевостей України, математикою. Під впливом спілкування з видатним математиком і фізиком Георгом Крафтом (1701–1754) у 1732 р. М. Ханенко просить професора придбати для нього книги за кордоном. У списку, складеному для професора, 15 найменувань латинською мовою, серед яких: «Вступ до загальної географії ...» («Introductio in universam geographiam tam veterem quam novam») Ф. Клюверія, «Географія давня і нова» («Geographia antiqua et nova») А. Целларія, «Про логарифми, тангенсі і секанси» та ін. [46, с. 67–68]. Замовляв М. Ханенко книги (наприклад, «Арифметику» Ламберія, «Фізику» та ін.) й через сина – студента Кільського університету, але частіше сам купував у книгарнях та на ярмарках. Наприклад, у записі щоденника за 1748 р. читаємо: «За книгу «Физика экспериментальная» дано 60 коп.» [46, с. 377]. Після смерті М. Ханенка його книгозбірня потрапила до Новгород-Сіверської повітової школи. У той час досить часто свої книги за життя або за заповітом передавали в навчальні заклади, церкви, монастирі «за отпущение грехов», про що є записи на деяких з них. Пожертви і подарунки були одними з головних шляхів комплектування книжкових зібрань монастирів та навчальних закладів. Були випадки, коли викладачі і студенти, що удосконалювали свою освіту за кордоном, купували там потрібну для навчання літературу, а потім дарували («жертвували») її у фонди бібліотек навчальних закладів, монастирів або церкви.

Отже, у XVIII ст. в Україні характерним було розподілення читацького середовища відповідно до соціальної, станової, політичної, професійної приналежності. Якщо в XVII ст. коло наукових інтересів обмежувалося здебільшого знайомством з античними творами класиків і працями середньовічних схоластів, то вже в XVIII ст. вчені та прогресивні діячі

Україні були обізнані з сучасними для того часу досягненнями науки так само, як і культурні діячі Західної Європи. Вони в оригіналі знайомилися з працями Ньютона, Галілея, Коперника, Тихо Браге, Кеплера, Ляйбніца, Вольфа та ін. До XVIII ст. наукова література часто потрапляла в Україну у вигляді перекладів, що робилися в Речі Посполитій латинською або польською мовами. В другій половині XVIII ст. нові культурні течії та наукові досягнення з передових західноєвропейських країн починають набагато швидше, ніж у попередній період, розповсюджуватися в Україні у вигляді видань мовою оригіналу. Засобом цих науково-освітніх комунікацій були природничо-наукові книги, зокрема з астрономії, які продовжували удосконалюватися як за формою, так і за змістом. Розвиток науки й освіти в Україні в XVIII ст. багато в чому спирався на письмові джерела і залежав від ступеня їхнього розповсюдження в суспільстві. Поширення наукових знань засобами видань і рукописів з астрономії впливало на зміну світогляду людей. Книги з астрономії були складовою частиною наукових комунікацій, навчального процесу, ланцюгом, що пов'язував теоретичні досягнення з практичним життям. Розповсюдження новітніх західноєвропейських видань з астрономії певною мірою «компенсувало» недостатній розвиток науки і освіти в Україні в порівнянні з передовими країнами Західної Європи, сприяло становленню та формуванню вітчизняної наукової думки.

Розвиток виробничих сил, техніки, науки й освіти стимулював читання та збирання не тільки релігійної, але й світської книги, зокрема природничо-наукової тематики. Протягом другої половини XVIII ст. видання та рукописи з астрономії все більше ставали невід'ємною частиною особових книжкових зібрань. З цього часу відбувалося і зростання кількості особистих бібліотек. Зібрання ставали більшими та тематично різноманітнішими. Поширення ідей Просвітництва сприяло не тільки розвиткові освіти й науки, а й піднесенню читацького інтересу, зокрема до природничо-наукової літератури. Збільшення кількості книжкових зібрань створювало той інтелектуальний клімат, що забезпечував подальше зростання попиту на книги з астрономії. Аналіз складу книжкових зібрань учених, викладачів, міщан, представників духовенства, козацької старшини дає можливість встановлювати характер освіченості власників зібрань, їхні інтереси, рівень наукових знань, особисті уподобання, а також масштаби розповсюдження видань і рукописів з астрономії, коло їх читання, впливи на духовне життя та формування світогляду. Загалом можна зазначити, що в більшості книжкових зібрань були представлені праці з астрономії, календарі, атласи, карти. У вчених та викладачів книжкові зібрання відзначалися певною профільністю, тож і праці з астрономії були

представлені значним відсотком від загальної кількості книжкового фонду (приблизно 3–5 %). Певною мірою все зазначене вище відноситься і до бібліотек навчальних закладів.

Незважаючи на те, що кількість світських бібліотек в Україні з другої половини XVIII ст. дедалі більше зростала, книжкові зібрання монастирів у цей період ще відігравали значну роль у культурно-освітньому русі. Звичайно, світська література в бібліотеках монастирів була представлена в меншому обсязі в порівнянні з бібліотеками навчальних закладів, магнатів та вчених. У XVIII ст. з'явилося багато нових монастирів, тому в більшості їхніх бібліотек книги з астрономії були представлені декількома назвами, оскільки в першу чергу вони мали за мету збирання книжок, звичайно, духовного змісту. При великих монастирях книжкові зібрання були значно більшими, тож і природничо-наукова тематика була представлена значно ширше. Фонд їхніх бібліотек за профілем був гуманітарним з явним домінуванням релігійної літератури. Більш багатими на книги з астрономії були бібліотеки монастирів, що мали школи та друкарні. Фонди цих бібліотек наближалися вже до універсальних зібрань, де книги з астрономії були представлені певним відсотком від загальної кількості книжкового фонду.

Від початку XVIII ст. вчені, викладачі та інші діячі просвітництва в Україні починають все більше опановувати сучасні для того часу надбання природничих наук, зокрема в галузі астрономії. Про це свідчать як книги з астрономії, що розповсюджувалися в Україні, так і власна наукова діяльність учених, їхні наукові праці та видання, надруковані на українських теренах, що поширювали астрономічні знання. Природничо-наукові книги, зокрема з астрономії, були тим комунікаційним засобом, завдяки якому не тільки відбувалося знайомство з передовими досягненнями західноєвропейської науки, а й на базі яких розвивалася власна наукова думка в Україні. З другої половини XVIII ст. Просвітництво стає невід'ємною сферою життєдіяльності суспільства, наукові знання, зокрема з астрономії, стають не тільки прерогативою вчених, але й починають широко розповсюджуватися серед освічених верств населення. Засобами просвітницького процесу стають навчальні заклади та розповсюдження книг природничо-наукової тематики, про що свідчить і вітчизняне книгодрукування природничо-наукової літератури, яке активно розвивалося з другої половини XVIII ст., коли різко зросли попит та темпи розповсюдження книг зазначеної тематики в порівнянні з попереднім періодом. З цього часу книги з астрономії вже складають невід'ємну частину інтелектуального життя суспільства, і їхня питома вага в книжкових зібраннях починає збільшуватися. Певне місце у фондах бібліотек навчальних закладів, монастирів, приватних

колекцій ще посідає рукописна книга. З другої половини XVIII ст. в Україні більш інтенсивно стали відбуватися процеси відокремлення природничих наук від філософії, астрономії від астрології, хімії від алхімії, географії від космографії. Розповсюдження книг з астрономії та збільшення кількості їхніх читачів сприяло розвитку і поширенню ідей Просвітництва, систематизації знань, подальшій диференціації природничих галузей наук та відокремленню астрономії від астрології, створенню в майбутньому нових навчальних курсів, заклало підвалини для формування творчої інтелігенції та подальшого розвитку наукової думки. Визначено, що поява, поширення та особливості функціонування книг з астрономії в суспільстві здебільшого залежали від діяльності місцевих навчальних закладів та практичних потреб суспільства. В Україні у XVIII ст., внаслідок складних історичних умов розвитку країни, нерівномірного формування сфер виробництва, науки, освіти, функціонування та розповсюдження книг з астрономії в різних регіонах мало неоднорідний характер. Наприкінці XVIII ст. через соціально-економічні, політичні та культурно-освітні зміни в суспільстві намітилися певні риси, що призвели до вирівнювання сфер функціонування природничо-наукової книги в цілому. Окремі тенденції становлення природничо-наукової книги в різних регіонах України починають синтезуватися в єдиний процес загального розвитку та набувають більш однорідного характеру, аніж у попередній час.

Список використаних джерел

1. Index librorum bibliothecae Carmelitarum Disalceatorum Conventus Berdycoviensis instructas in December 1781 (Каталог бібліотеки Бердичівських босих кармелітів, складений у грудні 1781 р.). – Інститут рукопису НБУВ (ІР НБУВ), ф. I, № 6413, арк. 1–122.
2. Publiczne biblioteki lwowskie : zarys dziejow. – Lwow, 1926. – 99 s.
3. Różycki E. Alembekowie i ich księgozbiory: z dziejów kultury umysłowej mieszczanstwa lwowskiego okresu renesansu i baroku / Edward Różyck. – Katowice : Wydaw. UŚ, 2001. – 198 s. – Режим доступу: http://www.medievalist.org.ua/2014/08/xvii_29.html#more.
4. Różycki E. Księgozbiór Rady Miasta Lwowa w okresie staropolskim / Edward Różyck // *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Fol. 146 : Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia*. – 2013. – Vol. XI. – S. 26–43.
5. Słownik pracowników książki polskiej. – Warszawa, 1972. – 1043 s.
6. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. Отд. III. Т. 2. : 1796–1808. – К. : Тип. И. И. Чоколова, 1911. – 665 с.
7. Андрусенко Г. С. Видання з астрономії у колекції видань громадянського друку XVIII ст. відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Ганна Андрусенко // *Українське небо. Студії*

над історією астрономії в Україні : зб. наук. праць / за заг. ред. О. Петрука. – Львів: Ін-т приклад. пробл. механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України, 2014. – С. 722–729.

8. Булатова С. О. Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / С. О. Булатова. – К., 2006. – 334 с.

9. Булашев Г. О. Преосвященный Ириней Фальковский, епископ Чигиринский / Г. О. Булашев. – К., 1883. – 286 с.

10. Булгаков М. История Киевской Академии / Макарий Булгаков. – СПб. : Тип. К. Жернакова, 1843. – 226 с.

11. Захара И. С. Борьба идей в философской мысли на Украине на рубеже XVII–XVIII вв. (Стефан Яворский) / И. С. Захара. – К. : Наук. думка, 1982. – 160 с.

12. Зленко П. Українські приватні бібліотеки (Бібліотеки української козацької старшини) / П. Зленко // Укр. книга. – 1937. – № 7–8. – С. 166–174

13. Иконников В. С. Опыт русской историографии. Том первый. Книга вторая / В. С. Иконников. – К. : Тип. Ун-та Св. Владимира, 1892. – 1339 с.

14. Ісаєвич Я. Д. З історії викладання філософії на Україні (XVI–XVIII ст.) / Я. Д. Ісаєвич // Від Вишеського до Сковороди: з історії викладання філософської думки на Україні XVI–XVIII ст. – К. : Наук. думка, 1972. – С. 24–35.

15. Каталог бібліотеки бунчукового товариша Стародубського полку Степана Івановича Лашкевича (1764). – ІР НБУВ, ф. II, № 6781, арк. 1–5.

16. Литвиненко М. А. Джерела з історії України XVIII ст. / М. А. Литвиненко. – Х. : Вид-во Харків. ун-ту, 1970. – 204 с.

17. Литвинов В. Д. Зв'язки ранніх українських і німецьких просвітників на початку XVIII ст. / В. Д. Литвинов // Філософська думка. – 1970. – № 4. – С. 107–116.

18. Маркович Я. Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича. Ч. I. / Яков Маркович. – М., 1859. – 520 с.

19. Матвишин Я. А. Гелиоцентрическая система мира Коперника в изложении Феофана Прокоповича / Я. А. Матвишин // Динамические системы и вопросы устойчивости решений дифференциальных уравнений. – К. : Изд-во Ин-та математики АН УССР, 1973. – С. 4–20.

20. Матвішин Я. Ідеї Коперника в Україні / Я. Матвішин // Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні : зб. наук. праць / за заг. ред. О. Петрука. – Львів: Ін-т приклад. пробл. механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України, 2014. – С. 370–421.

21. Матвішин Я. Науково-педагогічна діяльність Іриней Фальківського в галузі астрономії / Я. Матвішин // Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні : зб. наук. праць / за заг. ред. О. Петрука. – Львів : Ін-т приклад. пробл. механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України, 2014. – С. 606–654.

22. Матвішин Я. Теофан Прокопович і астрономія / Я. Матвішин // Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні : зб. наук. праць / за заг. ред. О. Петрука. – Львів : Ін-т приклад. пробл. механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України, 2014. – С. 534–605.

23. Мишанич О. В. Література Закарпаття XVII–XVIII століть : історико-літературознавчий нарис / О. В. Мишанич. – К. : Наук. думка, 1964. – 116 с.
24. Могилко А. Д. О звездных картах и атласах, изданных в России и в СССР / А. Д. Могилко // Историко-астрономические исследования. – Вып. 7. – 1961. – С. 147–180.
25. Ничик В. М. Изучение системы Коперника в Киево-Могилянской академии / В. М. Ничик // Философские науки. – 1974. – № 1. – С. 115–125.
26. Ничик В. М. Феофан Прокопович / В. М. Ничик. – М. : Мысль, 1977. – 192 с.
27. Новосядлий Б. Заснування першої астрономічної обсерваторії в Україні / Б. Новосядлий, С. Апуневич // Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні : зб. наук. праць / за заг. ред. О. Петрука. – Львів : Ін-т приклад. пробл. механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України, 2014. – С. 655–667.
28. Нудьга Г. А. На літературних шляхах : дослідження, пошуки, знахідки / Г. А. Нудьга. – К. : Дніпро, 1990. – 349 с.
29. Офіційне листування по справах Київської Головної школи у 1790–1793 рр. – ІР НБУВ, ф. II, № 4198, арк. 42–46.
30. Пам'ятки братських шкіл на Україні кінця XVI – початку XVII ст. : тексти і дослідження. – К. : Наук. думка, 1988. – 568 с.
31. Петров Н. И. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Т. 3. : 1721–1795 / Н. И. Петров. – К. : Тип. И. И. Чоколова, 1906. – 574 с.
32. Петров Н. И. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Т. 4. : 1721–1795 / Н. И. Петров. – К. : Тип. И. И. Чоколова, 1907. – 393 с.
33. Петров Н. И. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Т. 5. : 1721–1795 / Н. И. Петров. – К. : Тип. И. И. Чоколова, 1908. – 637 с.
34. Петров Н. И. Описание рукописей Церковно-Археологического музея при Киевской Духовной Академии. Вып. II / Н. И. Петров. – К., 1875. – 560 с.
35. Петров Н. И. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. Вып. III. Библиотека Киево-Софийского собора / Н. И. Петров. – М. : Универ. тип., 1904. – 307 с.
36. Прокопович Ф. Філософські твори в трьох томах. Т. 2 / Феофан Прокопович. – К. : Наук. думка, 1980. – 552 с.
37. Райков Б. Е. Очерки по истории гелиоцентрического мировоззрения в России : из прошлого русского естествознания / Б. Е. Райков. – 2-е изд. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1947. – 392 с.
38. Рогович М. Бібліотека Феофана Прокоповича (витяг з опису) / М. Рогович // Прокопович Ф. Філософські твори в трьох томах / Феофан Прокопович. – Т. 3. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 374–443. – Режим доступу: <http://archive.is/F1Kq>.
39. Ружицький Е. Західноєвропейська книга у Львові в XVI–XVII ст. (до постановки питання) / Едвард Ружицький // Нескінченна подорож : книга пам'яті Ореста Мацюка / уклад. Г. Сварник, І. Сварник, Б. Якимович. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – С. 55–61. – Режим доступу: http://www.medievist.org.ua/2014/08/xvi-xvii_29.html#more.

40. Сайт Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. Івана Франка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.lnu.edu.ua/bibl/index.php?option=com_content&view=article&id=253&Itemid=109.
41. Святский Д. О. Очерки истории астрономии в Древней Руси. Часть 2 / Д. О. Святский // Историко-астрономические исследования. – Вып. 8. – 1962. – С. 9–82.
42. Серебренников В. Киевская академия с половины XVIII века до преобразования ее в 1819 году / В. Серебренников. – К. : Тип. ун-та, 1897. – 223 с.
43. Січкач О. А. Математика в Київській академії на початку 18 ст. / О. А. Січкач // Нариси з історії техніки і природознавства. – Вып. 9. – 1967. – С. 57–72.
44. Сотниченко П. А. К истории библиотеки Киево-Могилянской академии / П. А. Сотниченко // История становления и развития академических библиотек : сб. науч. тр. – М., 1987. – С. 87–114.
45. Стратий Я. М. Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянской академии / Я. М. Стратий, В. Д. Литвинов, В. Ф. Андрушко. – К. : Наук. думка, 1982. – 347 с.
46. Ханенко Н. Дневник генерального хорунжего Николая Ханенка (1727–1753 гг.) / Николай Ханенко. – К. : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1884. – 524 с.
47. Харлампович К. В. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. Т. I. / К. В. Харлампович. – Казань, 1914. – 878 с.
48. Хижняк З. И. Киево-Могилянская академия / З. И. Хижняк. – К. : Вища школа, 1988. – 266 с.
49. Хотеев П. И. Книга в России в середине XVIII века : частные книжные собрания / П. И. Хотеев. – Л. : Наука, 1989. – 140 с.
50. Ціборовська-Римарович І. Родові бібліотеки Правобережної України XVIII століття (Вишневецьких-Мнишеків, Потоцьких, Мікошевських) : історична доля та сучасний стан / І. Ціборовська-Римарович. – К., 2006. – 396 с.
51. Ченакал В. Л. Очерки по истории русской астрономии : наблюдательная астрономия в России XVII и начала XVIII в. / В. Л. Ченакал. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1951. – 109с.
52. Чистович И. А. Феофан Прокопович и его время / И. А. Чистович. – СПб. : Акад. наук, 1868. – 752 с.
53. Шляпкин И. А. Св. Дмитрий Ростовский и его время (1651–1709 гг.) / И. А. Шляпкин. – СПб. : Тип. А. Траншель, 1891. – 562 с.
54. Яворський С. Філософські твори в трьох томах Т. I / Стефан Яворський. – К. : Наук. думка, 1991. – 632 с.

References

1. Index librorum bibliothecae Carmelitarum Discalceatorum Conventus Berdico-
viensis instructas in December 1781 [Catalogue of Berdychiv friary of barefooted Carmelites' library]. (1781). Fond 1, Unit 6413, folios 1–22. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Latin and Polish].
2. *Publiczne biblioteki lwowskie: zaryso dziejow* [Public libraries of Lviv: history outline]. (1926). Lviv. [In Latin and Polish].

3. Różycki, E. (2001). *Alembekowie i ich księgozbiory: z dziejów kultury umysłowej mieszczaństwa lwowskiego okresu renesansu i baroku* [Alembekowie and their libraries: the history of the intellectual culture of Lviv bourgeoisie in the epochs of Renaissance and Baroque]. Katowice: Wydaw. UŚ. Retrieved from http://www.medievalist.org.ua/2014/08/xvi-xvii_29.html#more. [In Polish].

4. Różycki, E. (2013). Księgozbiór Rady Miasta Lwowa w okresie staropolskim. In *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Fol. 146. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia, Vol. 11*, pp. 26–43. [In Polish].

5. *Słownik pracowników książki polskiej*. (1972). Warszawa. [In Polish].

6. *Akty i dokumenty, odnoszące się do historii Kiewskiej Akademii. Otd. III. 1796–1808* [Acts and documents relating to the history of Kyiv Academy. Dep. 3. 1796–1808] (Vol. 2). (1911). Kyiv: Tipografia I. I. Chokolova. [In Russian].

7. Andrusenko, H. S. (2014). Wydawnia z astronomii u kolekciji vydan hrazhdansko-ho druku XVIII st. viddilu starodrukiv ta ridkisnykh vydan Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Astronomy books in the collection of the 18th ct. Civil Type editions deposited in the Department of Old Printed Books and Rare Editions of V. Vernadsky National Library of Ukraine]. In O. Petruk, Ed., *Ukrainske nebo: studii nad istoriieiu astronomii v Ukraini: zbirnyk naukovykh prats* [Ukrainian sky. Studies of the history of astronomy in Ukraine: collection of scientific papers], pp. 722–729. Lviv: Instytut prykladnykh problem mekhaniky i matematyky im. Ya. S. Pidstryhacha NAN Ukrainy. Lviv. [In Ukrainian].

8. Bulatova, S. O. (2006). *Knyzhkove zibrannia rodu polskykh mahnativ Yablonovskyykh u fondakh Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* [Book collection of the dynasty of Polish magnates the Yablonovsky in the fonds of the Institute of Manuscript of V. Vernadsky National Library of Ukraine]. Kyiv. [In Ukrainian].

9. Bulashev, G. O. (1883). *Preosveshchennyi Irinei Falkovskii, episkop Chygyrynskii* [The Most Reverend Irinei Falkovsky, Bishop of Chyhyryn]. Kyiv. [In Russian].

10. Bulgakov, M. (1843). *Istoriia Kievskei Akademii* [The history of Kyiv Academy]. Saint Petersburg: Tipografia K. Zhernakova. [In Russian].

11. Zakhara, I. S. (1982). *Borba idei v filozofskoi mysli na Ukraine na rubezhe XVII–XVIII vv. (Stefan Iavorskii)* [The struggle of ideas in the philosophical thought in Ukraine at the turn of the 17–18th centuries (Stefan Yavorsky)]. Kyiv: Naukova dumka. [In Russian].

12. Zlenko, P. (1937). Ukrainski pryvatni biblioteky (Biblioteky ukraïnskoï kozatskoï starshyny) [Ukrainian private libraries (Libraries of the first sergeants of Ukrainian cossacks)]. In *Ukrainska knyha* [Ukrainian book], Nos. 7–8, pp. 166–174. [In Ukrainian].

13. Ikonnikov, V. S. (1892). *Opyt russkoï istoriografii* [The experience of Russian historiography] (Vol. 1, Book 2). Kyiv: Tipografia Universiteta Sviatogo Vladimira. [In Russian].

14. Isaevych, Ya. D. (1972). *Z istorii vykladannia filozofii na Ukraini (XVI–XVIII st.)* [From the history of philosophy teaching in Ukraine (16–18th centuries)]. In *Vid Vyshenskoho do Skovorody: z istorii vykladannia filozofskoi dumky na Ukraini*

XVI–XVIII st. [From Vyshensky to Skovoroda: from the history of philosophy teaching in Ukraine in the 16–18th centuries] (pp. 24–35). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].

15. Kataloh biblioteky bunchukovoho tovarysha Starodubskoho polku Stepana Ivanovycha Lashkevycha (1764) [Catalog of the library of a bunchuk fellow of Starodub regiment Stepan Ivanovych Lashkevych (1764)]. (1764). Fond 2, Unit 6781, folios 1–5. [In Ukrainian].

16. Lytvynenko, M. A. (1970). *Dzherela z istorii Ukrainy XVIII st.* [Sources of the history of Ukraine of the 18th ct.]. Kharkiv: Vydavnytstvo Kharkivskoho universytetu. [In Ukrainian].

17. Lytvynov, V. D. (1970). Zviazky rannikh ukrainskykh i nimetskykh prosvitnykiv na pochatku XVIII st. [Contacts of the early Ukrainian and German educators in the early 18th ct.]. In *Filosofska dumka* [Philosophic thought], No. 4, pp. 107–116. [In Ukrainian].

18. Markovich, Ia. (1859). *Dnevnye zapiski malorossiiskogo podskarbiia generalnogo Iakova Markovicha* [Day notes of a Small-Russian general treasurer Yakov Markovich] (Pt. 1). Moscow. [In Russian].

19. Matviishin, Ia. A. (1973). Geliotcentricheskaia sistema mira Kopernika v izlozhenii Feofana Prokopovicha [Heliocentric system of Kopernik's world rendered by Theofan Prokopovich]. In *Dinamicheskie sistemy i voprosy ustoichivosti reshenii differentsialnykh uravnenii* [Dynamic systems and sustainability issues of the solutions of differential equations] (pp. 4–20). Kyiv: Izdatelstvo Instituta matematiki AN USSR. [In Ukrainian].

20. Matviishyn, Ya. (2014). Idei Kopernyka v Ukraini [Ideas of Kopernik in Ukraine]. In O. Petruk, Ed., *Ukrainske nebo. Studii nad istoriieiu astronomii v Ukraini: zbirnyk naukovykh prats* [Ukrainian sky. Studies of the history of astronomy in Ukraine: collection of scientific papers], pp. 370–421. Lviv: Instytut prykladnykh problem mekhaniky i matematyky imeni Ya. S. Pidstryhacha NAN Ukrainy. [In Ukrainian].

21. Matviishyn, Ya. (2014). Naukovo-pedahohichna diialnist Iryneia Falkivskoho v haluzi astronomii [Scientific and educational activities of Irinei Falkovsky in anstronomy]. In O. Petruk, Ed., *Ukrainske nebo. Studii nad istoriieiu astronomii v Ukraini: zbirnyk naukovykh prats* [Ukrainian sky. Studies of the history of astronomy in Ukraine: collection of scientific papers], pp. 606–654. Lviv: Instytut prykladnykh problem mekhaniky i matematyky imeni Ya. S. Pidstryhacha NAN Ukrainy. [In Ukrainian].

22. Matviishyn, Ya. (2014). Teofan Prokopovych i astronomiia [Theofan Prokopovich and astronomy]. In O. Petruk, Ed., *Ukrainske nebo. Studii nad istoriieiu astronomii v Ukraini: zbirnyk naukovykh prats* [Ukrainian sky. Studies of the history of astronomy in Ukraine: collection of scientific papers], pp. 534–605. Lviv: Instytut prykladnykh problem mekhaniky i matematyky imeni Ya. S. Pidstryhacha NAN Ukrainy. [In Ukrainian].

23. Myshanych, O. V. (1964). *Literatura Zakarpattia XVII–XVIII stolit: istoryko-literaturoznavchyi narys* [Literature of Transcarpathia in the 17–18th centuries: historical and literature studies essay]. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].

24. Mogilko, A. D. (1961). *O zvezdnykh kartakh i atlasakh, izdannykh v Rossii i v SSSR* [On the star maps and atlases issued in Russia and the USSR]. In *Istoriko-astro-nomicheskie issledovaniia* [Historical and astronomical studies], Is. 7, pp. 147–180. [In Russian].

25. Nichik, V. M. (1974). *Izuchenie sistemy Kopernika v Kievo-Mogilianskoi akademii* [Study of Copernik's system in Kyiv Mohyla Academy]. In *Filosofskie nauki* [Philosophic sciences], No. 1, pp. 115–125. [In Russian].
26. Nichik, V. M. (1977). *Feofan Prokopovich* [Theofan Prokopovich]. Moscow: Mysl. [In Russian].
27. Novosiadlyi, B., Apunevych, S. (2014). Zasnuvannia pershoi astronomichnoi observatorii v Ukraini [Foundation of the first astronomical observatory]. In O. Petruk, Ed., *Ukrainske nebo. Studii nad istoriieiu astronomii v Ukraini: zbirnyk naukovykh prats* [Ukrainian sky. Studies of the history of astronomy in Ukraine: collection of scientific papers], pp. 655–667. Lviv: Instytut prykladnykh problem mekhaniky i matematyky imeni Ya. S. Pidstryhacha NAN Ukrainy. [In Ukrainian].
28. Nudha, H. A. (1990). *Na literaturnykh shliakhakh: doslidzhennia, poshuky, znakhidky* [On the literary ways: research, pursuit and findings]. Kyiv: Dnipro. [In Ukrainian].
29. Ofitsiine lystuvannia po spravam Kyivskoi Holovnoi shkoly u 1790–1793 rr. [Official correspondence concerning the issues of Kyiv Main School in 1790–1793]. Fond 2, Unit 4198, folios 42–46. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
30. *Pamiatky bratskykh shkil na Ukraini kintsia XVI – pochatku XVII st.: teksty i doslidzhennia* [Memorials of brethren schools in Ukraine in the late 16th – early 17th centuries]. (1988). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
31. Petrov, N. I. (1906). *Akty i dokumenty, otnosiashchiesia k istorii Kievskoi Akademii* [Acts and documents relating to the history of Kyiv Academy]: Vol. 3. 1721–1795. Kyiv : Tipografiia I. I.Chokolova. [In Russian].
32. Petrov, N. I. (1907). *Akty i dokumenty, otnosiashchiesia k istorii Kievskoi Akademii* [Acts and documents relating to the history of Kyiv Academy]: Vol. 4. 1721–1795. Kyiv : Tipografiia I. I.Chokolova. [In Russian].
33. Petrov, N. I. (1908). *Akty i dokumenty, otnosiashchiesia k istorii Kievskoi Akademii* [Acts and documents relating to the history of Kyiv Academy]: Vol. 5. 1721–1795. Kyiv : Tipografiia I. I.Chokolova. [In Russian].
34. Petrov, N. I. (1875). *Opisanie rukopisei Tserkovno-Arkheologicheskogo Muzeia pri Kievskoi Dukhovnoi Akademii* [Description of the manuscripts of the Church Archaeological Museum of Kyiv Theological Academy] (Is. 1). Kyiv. [In Russian].
35. Petrov N. I. (1904). *Opisanie rukopisnykh sobranii, nakhodiashchikhsia v gorode Kieve* [Description of manuscript collections held in Kyiv]: Vol. 3. *Biblioteka Kievo-Sofiiskogo sobora* [Library of Kyiv-Sophia Cathedral]. Moscow: Universitetskaiia tipografiia. [In Russian].
36. Prokopovych, F. (1980). *Filosofski tvory v trokh tomakh* [Philosophic works in three volumes] (Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
37. Raikov, B. E. (1947). *Ocherki po istorii geliocentricheskogo mirovozzreniia v Rossii: iz proshlogo russkogo estestvoznaniia* [Essays on the history of heliocentric world view in Russia: from the past of Russian natural science] (2nd ed.). Moscow, Leningrad: Izdatelstvo AN SSSR. [In Russian].
38. Rohovych, M. (1981). *Biblioteka Feofana Prokopovycha (vytiah z opysu)* [Library of Theofan Prokopovich (excerpt from the description)]. In F. Prokopovych,

Filosofski tvory v trokh tomakh [Philosophic works in three volumes] (Vol. 3, pp. 374–443). Kyiv: Naukova dumka. Retrieved from <http://archive.is/F1Kq>. [In Russian].

39. Ruzhytskyi, E. (2009). Zakhidnoievropeiska knyha u Lvovi v XVI–XVII st. (do postanovky pytannia) [West European book in Lviv in the 16–17 centuries]. In H. Svarnyk, I. Svarnyk, B. Yakymovych, Comps., *Neskinchenna podorozh: knyha pam'iaty Oresta Matsiuka* [Unending journey: book in memory of Orest Matsiuk] (pp. 55–61). Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka. Retrieved from http://www.medievist.org.ua/2014/08/xvi-xvii_29.html#more. [In Ukrainian].

40. Web-site of the Scientific library of I. Franko Lviv National University. Retrieved from http://library.lnu.edu.ua/bibl/index.php?option=com_content&view=article&id=253&Itemid=109 [In Ukrainian].

41. Sviatskii, D. O. (1962). Ocherki istorii astronomii v Drevnei Rusi [Essays of the history of astronomy in Ancient Rus] (Pt. 2). In *Istoriko-astronomicheskie issledovaniia* [Historical and astronomical studies], Is. 8, pp. 9–82. [In Russian].

42. Serebrennikov, V. (1897). *Kievskaiia akademiia s poloviny XVIII veka do preobrazovaniia ee v 1819 godu* [Kyiv Academy from the mid-18th century to its transformation in 1819]. Kyiv: Tipografiia universiteta. [In Russian].

43. Sichkar, O. A. (1967). Matematyka v Kyivskii akademii na pochatku 18 st. [Mathematics in Kyiv Academy in the early 18th century]. In *Narysy z istorii tekhniky i pryrodoznavstva* [Essays of the history of technology and natural science], Is. 9, pp. 57–72. [In Ukrainian].

44. Sotnichenko, P. A. (1987). K istorii biblioteki Kievo-Mogilianskoi akademii [On the history of the library of Kyiv Mohyla Academy]. In *Istoriia stanovleniia i razvitiia akademicheskikh bibliotek: sbornik nauchnykh trudov* [History of the formation and development of academic libraries: collection of scientific papers], pp. 87–114. Moscow. [In Russian].

45. Stratii, Ya. M., Litvinov, V. D., Andrushko, V. F. (1982). *Opisanie kursov filosofii i ritoriki professorov Kievo-Mogilianskoi akademii* [Description of the courses of philosophy and rhetoric of the professors of Kyiv Mohyla Academy]. Kyiv: Naukova dumka. [In Russian].

46. Khanenko, N. (1884). *Dnevnik generalnogo khorunzhego Nikolaia Khanenka (1727–1753 gg.)* [Diary of the general cornet Mykola Khanenko (1727–1753)]. Kyiv: Tipografiia G. T. Korchak-Novitckogo. [In Russian].

47. Kharlampovich, K. V. (1914). *Malorossiiskoe vliianie na velikorusskuiu tserkovnuiu zhizn* [Small-Russian influence on the Great-Russian ecclesiastical life] (Vol. 1). Kazan. [In Russian].

48. Khizhniak, Z. I. (1988). *Kievo-Mogilianskaia akademiia* [Kyiv Mohyla Academy]. Kyiv: Vishcha shkola. [In Russian].

49. Khoteev, P. I. (1989). *Kniga v Rossii v seredine XVIII veka: chastnye knizhnye sobraniia* [Books in Russia in the middle of the 18th century: private book collections]. Leningrad: Nauka. [In Russian].

50. Tsihorovska-Rymarovych, I. (2006). *Rodovi biblioteky Pravoberezhnoi Ukrainy XVIII stolittia (Iyshnevetskykh-Mnyshekiv, Pototskykh, Mikoshevskykh): istorychna do*

lia ta suchasnyi stan [Family libraries of the Right-bank Ukraine in the 18th century (the Vyshnevetsky-Mnishek, the Pototsky and the Mikoshevsky): history and modern state]. Kyiv. [In Ukrainian].

51. Chenakal, V. L. (1951) *Ocherki po istorii russkoi astronomii. Nabliudatelnaia astronomiia v Rossii XVII i nachala XVIII v.* [Essays on the history of the Russian astronomy. Observational astronomy in Russia in the 17th and early 18th centuries]. Moscow, Leningrad: Izdatelstvo AN SSSR. [In Russian].

52. Chistovich, I. A. (1868). *Feofan Prokopovich i ego vremena* [Theofan Prokopovich and his time]. Saint Petersburg: Akademiia nauk. [In Russian].

53. Shliapkin, I. A. (1891). *Sv. Dimitrii Rostovskii i ego vremena (1651–1709 gg.)* [Saint Dimitrii Rostovskii and his time (1651–1709)]. Saint Petersburg: Tipografia A. Transhel. [In Russian].

54. Yavorskyi, S. (1991). *Filosofski tvory v trokh tomakh* [Philosophic works in three volumes] (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].

V. Sokolov

Publications and manuscripts on astronomy in book collections in Ukraine in the XVIII century.

The article analyzes book collections of individual libraries, schools, monasteries and private book collections of representatives of various segments of the population on the territory of Ukraine in the XVIII century in order to identify both historical and bibliological characteristics of the books and manuscripts on astronomy and their place and importance among the other books covering natural science subjects. Analysis of the book collections of various members of the nobility, the clergy, the Cossacks, as well as the teachers and scholars allowed to determine the educational level of the collections' owners, their interests, the level of scientific knowledge, personal preferences, as well as the extent of distribution and nature of use of the books and manuscripts on astronomy, specifics of their impact on the spiritual life and formation of the world view. It was revealed that the majority of book collections included works on astronomy, calendars, atlases, star sky maps and so on. As a result, the analysis proves that book collections of scientists and teachers included mostly the books covering natural science subjects, and therefore works on astronomy were presented by a large number of the studied books compared to their part of the book collections of other types of libraries. The article reveals the sources of acquisition of book collections of libraries and the spread of the books of the studied subject, it shows that the books on astronomy were a communicational means of acquaintance with the latest achievements of West-European science and the basis for the development of the proper scientific thought in Ukraine. The paper clarifies the value of books on astronomy in the semination of scientific knowledge and education.

Key words: book history, natural science books, publications on astronomy, history of libraries, promotion of knowledge, XVIII century, Ukraine.

В. Ю. Соколов

Издания и рукописи по астрономии в книжных собраниях в Украине в XVIII в.

В статье проанализированы книжные фонды отдельных библиотек учебных заведений, монастырей, а также частных книжных собраний представителей различных слоев населения на территории Украины в XVIII в. с целью выявления и историко-книговедческой характеристики изданий и рукописей по астрономии, а также определения их места и значения среди других книг естественнонаучной тематики. Анализ книжных собраний различных представителей знати, духовенства, казацкой старшины, а также преподавателей и ученых позволил определить характер образованности владельцев собраний, их интересы, уровень научных знаний, личные предпочтения, а также масштабы распространения и характер использования изданий и рукописей по астрономии, особенности их влияния на духовную жизнь и формирование мировоззрения. Выявлено, что в большинстве книжных собраний были представлены работы по астрономии, календари, атласы, карты звёздного неба и пр. В результате анализа доказано, что книжные собрания ученых и преподавателей выделялись определенной профильностью комплектования своих собраний книгами естественнонаучной тематики, поэтому и работы по астрономии были представлены большим количеством исследуемых книг по сравнению с их составной частью книжных фондов других типов библиотек. В статье выявлены источники комплектования книжных фондов библиотек и пути распространения книг исследуемой тематики, показано, что книги по астрономии были тем коммуникационным средством, благодаря которому не только происходило знакомство с передовыми достижениями западноевропейской науки, но и на базе которых развивалась собственная научная мысль в Украине. В работе выяснено значение книг по астрономии в распространении научных знаний и просвещении.

Ключевые слова: история книги, естественнонаучная книга, издания по астрономии, история библиотек, популяризация знаний, XVIII век, Украина.